

SISSEJUHATUS PRAKTILISSE EETIKASSE

Kadri Simm

Eetika

Eetikas otsitakse vastust küsimusele, mis on õige (käitumine, suhtumine, tava) ja mis vale, ning põhjendusi, miks see nii on. Praktiline eetika on valdkond, mis seob ühelt poolt teoreetilisi moraalifilosoofilisi lähenemisi ning teiselt poolt päriselu erinevate valdkondade praktilisi probleeme ja küsimusi. Kui teoreetilises eetikas otsitakse sageli absoluutseid reegleid (mis kehtiksid eranditeta, teisi väärtusi või põhimõtteid alati üle trumbates ja kontekstist sõltumata), siis praktilises eetikas on lahendus sageli teataval määral kompromiss eri huvide, vajaduste ja ka printsiipide ning väärtuste vahel. Eesmärgiks on leida olemasolevate heade ja halvamate valikute seast parim võimalik lahendus, mitte alati otsida lõplikku tõde ja korrektset eetikateooriat, mis haldaks edukalt kogu inimkogemuse kompleksust.

On palju vaieldud, mis on üldse moraali päritolu ning funktsioon. Pikk traditsioon on religioossetel põhjendustel, mis näevad moraalireegleid kui jumala(te) poolt inimestele antut (nt Moosesele Siinai mäel Jahve poolt kivitahvlitele määrgitud kümme käsku). Valgustusajastust alates on moraali püütud põhjendada inimese ratsionaalsuse, väärikuse ja õiguste ning ühiskondliku kokkuleppega. Tänapäeval arutletakse palju ka bioloogial ning kognitiivteaduslikel uurimustel põhinevate lähenemiste üle, mis näevad moraalil evolutsiooniliselt kujunenud mehhanismi, mis tagab inimeste ühiskondliku koostöövõimelisuse.

Moraali eeldatav päritolu annab meile vihjeid ka selle nähtuse võimaliku funktsiooni (milleks moraal vajalik on) asjus. Näiteks kui moraal mängis olulist rolli evolutsioonis, võis see anda eelise koostööd mittetegevate kogukondade ees. Poliitikafilosoofiast pärineb tuntud riigivõimu põhjendav argument 17. sajandi inglise filosoofilt Thomas Hobbesilt, kelle arvates aitavad ühised reeglid kaasa sellele, et meie elu ei oleks „armetu, vilets ja lühike“ (1651, osa 1, pt 13). Paar tuhat aastat varem arvas Aristoteles, et vooruslikult elatud elu aitab kaasa inimese õitsengule – ole vooruslik ja sul on hea elu! Eetilise elu ning õnnelikkuse sidus aga üksteisest täiesti lahti 18. sajandi saksa filosoof Immanuel Kant – moraaliseaduse allikaks oli tema arvates iga inimese enda ratsionaalsus, mis kohustab meid moraaliseadust täitma, aga õnnelikkuse garantiid see paraku ei anna. Utilitaristid, eesotsas Jeremy Benthami ning John Stuart Milliga, asetasiid seejärel 19. sajandil taas õnne ning selle taotluse moraaliseaduse keskpunkti: eetikareeglite eesmärgiks pole mitte midagi muud, kui tuua kaasa võimalikult palju hüve võimalikult paljudele inimestele. Tänapäeval räägime palju inimõigustest ning seosed eetika ning inimõiguste diskursuse vahel on sisuliselt kahtlemata olemas. Aga ei tasu unustada, et ÜRO inimõiguste deklaratsioon võeti vastu alles 1948. aastal ning tegelikult on eetikat alati mõistetud seadusest laiemana.

Eetika ei ole mitte ainus norme ette andev valdkond. Õigus (seaduste mõttes) on samuti klassikaline normatiivne valdkond ning kahtlemata on siin kokkuvangevusi moraaliga päris palju – tapmis- ning varastamiskeelud on ühtaegu moraal- ja õigusnormid. Ometi ei ole moraal ja seadused päris sama asi. On tõsi, et mõlemad reguleerivad käitumist ja mõnikord on ka rõhutatud, et juura on minimaalne moraal – seaduste keelde on valatud kõik need moraalireeglid, mis absoluutselt kindlasti peaksid olema täidetud selleks, et ühiskonnad saaksid toimida. Ometigi on hulk teemasid, mida seadused ei reguleeri (nt ei karistata sind üldjuhul juriidilises vormis, kui sa oma emale valetad, kuigi tegemist on kahtlemata moraalnormi rikkumisega). Samuti on meil võimalik küsida, kas kõik juriidilised normid on tingimata ka moraalsed, ehk kas on olemas ebamoraalseid seadusi (ajalukku vaadates neist juba puudust ei tule).

Moraal või eetika?

Filosoofilises traditsioonis on moraal ja eetika mõistet eristatud – nt võib moraal käsitleda kui isiklikumat vaadet või ühiskonnas kehtivaid norme, nn tavamoraali, samal ajal kui eetikat saab rääkida kui süstemaatilise katsest uurida õiget ning valet filosoofiliste meetoditega. Veelgi lihtsustatumalt – eetika on teooria, moraal on praktika. Samas on asjad praktilises keelekasutuses keerulisemad, nt moraalifilosoofia viitab ikkagi teoretiseerimisele. Eetika on tuletatud kreekakeelsest sõnast *ēthos* (tava) ja filosoofia valdkonda määrava mõistena sai see alguse Vana-Kreeka filosoofi Aristotelese teosest *ta ēthika*. Ladina keelde tõlgiti see omakorda sõnaga *moralia*, ja siit tuleneb ka eestikeelne sõna moraal. Seega on etümoloogiliselt tegemist tõlkevastetega.

Eesti keeles on eetikat seletavas sõnaraamatus defineeritud kui teadust moraalist, kõlblusõpetust ning kõlblusnorme. Moraal on „väärtuste, põhimõtete, tavade ja normide süsteem, mis reguleerib inimeste käitumist mingi sotsiaalse rühma piires ning suhtumist teistesse rühmadesse.“

Kõnekeeles ning tavakasutuses esinevad moraal ja eetika sageli sünonüümidenä, üsna sagedasti räägitakse ka *eetikast* ja *moraalist* koos (nt miski on moraal ja eetika probleem, kõik algab eetikast ja moraalist jne). Keeleteadlaste töövahendist, eesti keele ühendkorpusest 2019 (elektroonne kirjalike tekstide kogu, kus on u 1,5 miljardit eestikeelset sõna) selgub, et *moraal* esineb eesti keeles veidi sagedamini kui *eetika*. Naabersõnade ehk koos esinevate sõnade analüüs seostab eetikat pigem selliste omadussõnadega nagu normatiivne, protestantlik, deontoloogiline; sõna moraal pigem

omadussõnadega kodanlik, tervemõistuslik, ka kahepalgeline. Samuti on eesti keeles väljendeid, kus tavapäraselt kasutatakse pigem ühte sõna – näiteks *loo moraal*.

Kuidas on lood vastandsõnadega? Kas ja kuidas eristuvad näiteks omavalgel ebamoraalne ja amoraalne? Tavakeeles on tõenäoliselt taas tegemist sünonüümidega. Filosoofilises traditsioonis võib eristada ebamoraalset kui moraalinõuetele mittevastavat, amoraalset kui väljapoole moraali jäävat (ka seisukohta, mis eitab moraaლისüsteemi kui sellist, nt Williams, 2012). Tähelepanu – eri keeltes võivad mõistete kasutuskontekstid ka erineda!

Eetika ja seaduste kõrval on ühiskondades normiloojana väga olulist rolli mänginud ka religioon. On korrektsemgi öelda, et ajalooliselt mahtusid nii eetika kui seadused kenasti religioossete normide alla ning õiget ja valet defineeriti eelkõige jumala(te) soovide ning ettekirjutuste kaudu. Ometi on teoloogiaski juba ammu uuritud jumala tahte ning moraali vahekorda. Kas valetamine on halb sellepärast, et jumal on selle keelanud, või on valetamine halb ja seepärast jumal keelas selle (sarnase küsimuse püstitas neli sajandit eKr Platon dialogis „Euthyphron“)? Küsimus on siin selles, kas õige ja vale on jumalast sõltuvad (esimene väide) või mitte (teine väide). Kas jumal ise peab ka moraalikäskusid täitma või on temal nende loojana vabad käed teistsuguse moraali loomiseks?

Tänapäeval on sekulaarsetes riikides moraalireeglid religioonist lahutatud, mis ei tähenda, et ei tunnistataks mitmete reeglite ajaloolist seost religiooniga. Moraalifilosoofia raames tegeletaksegi muu hulgas sellega, kuidas põhjendada neid reegleid sekulaarsete ratsionaalsete argumentidega. Näiteks, miks on valetamine väär (isegi juhul, kui jumalat ei ole olemas)?

Moraali, seadusi ning religiooni iseloomustav normatiivsus eeldab seda, et normirikkujaid kutsutakse korrale või lausa karistatakse. Oluline roll normide tagamisel on nii välistel (seaduserikkumise eest ette nähtud karistus, lähedaste või ühiskonna halvaks panu, laitus jne) kui sisemistel (südametunnistus, hirm põrgus põleda jne) motiividel. Kui seadused on alati kusagil kirjas (nt Eestis saab seaduseks see tekst, mis on pärast poliitilist otsustusprotsessi Riigi Teatajas ära trükitud või ametlikult internetis avaldatud), siis moraalinormid omandame enamasti peres ja kogukonnas üles kasvades. Ei ole võimalik minna raamatupoodi ja osta endale kogumikku „Eesti moraal“; reeglid on sageli mitteformaalsed, üles kirjutamata ja nad on ka ajas muutumas ning arenemas. Samas on seadustest väljapoole jäävat komberuumi viimasel ajal hakatud erinevate eetika-koodeksite, heade tavade ning hea praktika abil ka konkreetsemalt defineerima, seda eriti organisatsioonide puhul.

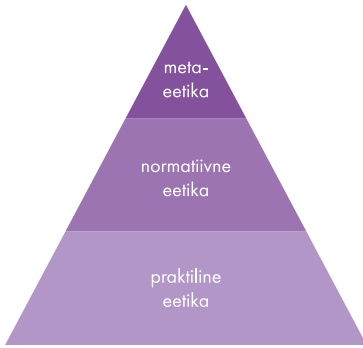
Praktiline eetika

Praktilise eetika kui interdistsiplinaarse valdkonna juured asuvad filosoofias, kuid see on tihedalt seotud paljude teiste valdkondadega meditsiinist teaduse ning poliitikani ning rakendused ulatuvad kaugele väljapoole akadeemilist filosoofiat. Aga vaatleme kõigepealt, kuhu asetub praktiline eetika filosoofias endas.

Metaeetikas tegeletakse eetikaga kõige üldisemal tasandil ning siin ei otsita vastuseid konkreetsetele küsimustele õige ja vale kohta, vaid uuritakse moraali üldisi omadusi. Näiteks: kas moraal on midagi universaalset või kultuurispetsiifiline? Kuidas me saame teada, mis on õige ja vale? Mis motiveerib meid moraalselt käituma, ja miks? Millised on moraali piirid ehk millised küsimused ning argumentid sinna kuuluvad ja millised mitte? Kas moraalifaktid on olemas ja mida need endast kujutavad? Kui jah, siis kas meil on võimalik neid avastada või peaksime need leiutama? Kas eetika on teadus nagu füüsika või inimkäitumise adekvaatne kirjeldamine nagu antropoloogia, või hoopis nagu tehnika, st moraalireegleid tuleb leiutada ning ehitada?

Normatiivses eetikas, nagu nimigi ütleb, tegeletakse normide sõnastamise ning põhjendamisega – siia kuulub enamik eetikateooriaid (neist lähemalt allpool). Viimaste eesmärgiks on ühe kooskõlalise (st vastuoludest vaba) teooria raames järjekindla argumentatsiooni abil tõestada, mis on õige ja vale käitumine ning miks see just nii on. Praktilises eetikas tegeletakse praktilist otsustust vajavate moraaliküsimustega kindlates valdkondades (nt loodushoid, äri, meditsiin jne) ning otsitakse vastuseid ja juhtnööre konkreetsete juhtumite lahendamiseks või vähemalt läbivalgustamiseks. Enamasti püütakse lahendusi leida normatiivsete teooriate rakendamisega konkreetsetele juhtumitele; uuritakse neid, kasutades erinevaid teooriaid võrdlevalt või võetakse kasuistlikult aluseks konkreetne juhtum ning püütakse seda lahendada. Praktilise eetika kõrval kasutatakse sünonüümsena ka rakenduseetika (*applied ethics*) mõistet.

Praktilise eetika küsimused on olnud filosoofia keskmes selle paarituhanda aasta vanuse ajaloo algusest saadik. Platon (429?–347 eKr) uuris näiteks seda, milline oleks õiglane riik ning hea riigikorraldus, tema õpilane Aristoteles (384–322 eKr) arutles selle üle, milline võiks olla hea elu. Tänapäevasem praktiline eetika, mida iseloomustab tihe seotus teiste teadusvaldkondadega, hakkas kiiresti arenema 20. sajandi 70ndatel aastatel, kui hoo said sisse meditsiinieetika ning keskkonnaeetika. Selleks ajaks olid neil teemadel läänemaailmas käima läinud ühiskondlikud debatil ning akadeemilised filosoofid (aga ka teoloogid, õigusteadlased, arstid jne) tundsid, et nende valdkonna perspektiivi kaasamine aitaks neile aruteludele kaasa. Heaks näiteks on siin meditsiinieetika, kus filosoofide Tom Beauchampi ja James Childressi 1979. aastal ilmunud „Biomeditsiinieetika

Metaeetilised teooriad/lähenedused,
nt relativism, moraalipartikularism jne

Eetikateooriad, nt utilitarism,
deontoloogia, vooruseetika

Mitmesuguste eluvaldkondade eetika,
nt meditsiinieetika, keskkonnaeetika,
ärieetika jne

printsüübid“ pakkus välja tänaseks väga laialdaselt kasutusel oleva meetodi eetiliste küsimuste raamistamiseks ja lahendamiseks meditsiinipraktikas (vt lähemalt bioeetika peatükist).

Praktilises eetikas mängivad kesksel rolli toimimist juhtivad **põhimõtted ehk printsüübid**. Enamasti on need seotud konkreetsete eetikateooriatega, aga mitte alati. Näitena võib siin tuua paljudes religioonides esineva nn kuldreegli: käitu nii, nagu sooviksid, et teised sinuga käituksid. Kuigi printsüübid on tähtsad, on selge, et praktiliste olukordade, väärtuskonfliktide ja dilemmade puhul ei mängi olulist rolli mitte ainult eetikaprintsüübid, vaid ka inimeste eelistused, hoiakud, eesmärgid, huvid, emotsioonid, intuitsioon jne. Konflikt võib tõukuda asjaolust, et inimestel on erinevad eetilised arusaamad, aga ka sellest, et põrkuvad moraalsed ning moraali mittepuutuvad huvid. Praktilises eetikas antakse traditsiooniliselt suurim kaal siiski moraaliprintsüüptidele, kuigi viimaste aastakümnete uuringud moraalipsühholoogias ning kognitiivteadustes on ratsionaalsusel põhinevate argumentide rolli moraalikäitumises tõsiselt kahtluse alla seadnud (sellest veidi lähemalt allpool).

Mis iseloomustab eetikaprintsüüpe? Konkreetsest teooriast sõltumata on neil sageli teatavaid ühiseid jooni (Pojman, 2005, lk 29). On juba juttu olnud sellest, et need on **normatiivsed**, st annavad meile ette normi – mis on õige või vale. Sageli (vähemalt arvavad nii paljud moraalifilosoofid) nähakse moraaliprintsüüpe **ülimuslikena** teiste printsüüptide suhtes. Konflikti korral majanduslike või esteetiliste printsüüptidega peaksid moraaliprintsüübid teised üle trumpama (nt kui majanduslikud ning moraalsed huvid ristuvad, peaksid peale jääma viimased). Kindlasti peaks moraaliprintsüüpe iseloomustama **avalikkus** – kellelegi ei tohiks jääda saladuseks, kuidas on õige käituda, selline teadmine peaks olema avalik ning laialt levinud. Viimaks peaks inimestel olema võimalik moraaliprintsüüpe järgida ilma, et sellega kaasneksid üliinimlikud pingutused – printsüübid peaksid olema **rakendatavad**. Paljud moraaliteoreetikud on püüelnud ka sinnapoole, et moraaliprintsüübid oleksid **üldkehtivad**, st et valetamine oleks vale alati ja igal pool, ning olulised ei oleks siin ei riigipiirid ega kultuurikontekst.

Sageli räägitakse praktilises eetikas moraaliprintsiipide kõrval või ka asemel **väärtustest**. Näiteks aususest, läbipaistvusest, julgusest, lojaalsusest, tarkusest, võrdsusest jne. Väärtus on abstraktne mõiste tähendusrikkuse, olulisuse kohta mõne asja, olemuse, praktika või muu taolise juures. Sugugi kõik väärtused ei puutu moraaliga (nt esteetilised väärtused). Printsiibid ja väärtused on omavahel tihedalt seotud, sest esimesed on sageli sõnastatud teiste kaitseks. Väärtused, mida peame olulisteks, peaksid juhtima meie käitumist ja mõtlemist.

Eetikateooriad

Enamasti on eetikateooriate eesmärgiks pakkuda süstemaatilist, kõikehõlmavat, vastuoludest vaba ning põhjendatud lähenemist õigele ning valele. Sageli on siin eelduseks, et meil on võimalik kindlaks teha üks ja õige teooria, mis sobib laialdaseks rakendamiseks. Näiteks on utilitaristlik kannatuste vältimise vajadus või deontoloogiline kohustus inimväärikust austada tõepoolest asjakohased täiesti universaalselt, paljudes valdkondades, elualadel ja olukondades. Vaatame praktilise eetika vaatepunktist olulisemaid eetikateooriaid lähemalt.

Utilitarismi (tuntuim konsekventsialismi ehk tagajärje-eetika teooria) sünni seostatakse eelkõige inglise filosoofide Jeremy Benthami (1748–1832) ning John Stuart Milli (1806–1873) teostega. Lühidalt võib tagajärje-eetika kokku võtta järgmiselt: *õige on see tegu, mis toob kaasa võimalikult head tagajärjed võimalikult paljudele inimestele*. Millised on head tagajärjed? Utilitarismi nimetus tuleb sõnast *utilitas* (lad k kasu), seega tuleks teha tegusid, mis toovad rohkem kasu. Viimasel sõnal on küll eesti keeles teatav materiaalne kaastähendus, seetõttu on sobivam kasutada terminit hüve. Mill ise pidas hüve all silmas õnnelikkust – me peaksime eelistama neid tegusid, mis teevad suurema hulga inimesi õnnelikuks (suurendavad naudinguid, vähendavad kannatusi) (Mill, 1863). Utilitarism oli oma ajas revolutsiooniline. Esiteks on siin moraal täielikult lahutatud religioonist ning jumalast, teiseks oli teooria fundamentaalselt egalitaristlik, st kõigi inimeste huvid lugesid võrdselt.

Utilitaristlik hüvede ning selle vastandi – kahjude – arvestamine parimate toimimisviiside leidmiseks on universaalne ning laialt levinud. Ei ole ilmselt inimest, kes poleks võimalikke tagajärje kaaludes parimat tegutsemisviisi otsinud. Võimalike kasude-kahjude kalkuleerimine on väga oluline otsustusmeetod paljudes valdkondades ärijuhtimisest poliitikaplaneerimiseni. Utilitaristlik eetikaprintsiip on pealtnäha lihtne ja selge ning sellel on kahtlemata palju võimalikke rakendusvaldkondi. Teiselt poolt sisaldub selles lihtsas, hüvede maksimeerimisele suunatud reeglis aga mitmeid komplikatsioone.

Lahenduse otsimine on kergem, kui kaalutavad hüved ning koormised on n-ö ühes mõõdukus – näiteks on mul võimalik teguviisiga A teenida 100 eurot, teguviisiga B aga 200 eurot. On selge, et rahas mõõdetuna on teguviis B eelistatum. Aga olukord võib olla keerulisem. Ehk peaksin 200 euro saamiseks valetama? Või tähendab B seda, et võtan sõbralt võimaluse 100 eurot teenida (A puhul teeniksime kumbki 100)? Samas on mul võib-olla seda raha rohkem vaja kui temal, sest pean selle raha eest oma haigele öele ravimit ostma. Kuidas neis valikutes seisnevaid väärtusi kalkuleerida, kui vastamisi on raha, sõprus, tervis ning lojaalsus? Kumb variant toob kaasa suurema hüve? Sellele on keeruline vastata, sest kõne all olevad väärtused ei asu ühes mõõtkavas. Lihtne on võrrelda ühte rahasummat teisega, aga palju keerulisem kaaluda omavahel sõprust ja tervist. Kriitikud ongi seisukohal, et utilitarism eeldab liigselt meie väärtuste ühismõõdulisust.

Utilitaristlik tagajärgedele suunatus võib tekitada olukordi, kus peaksime ignoreerima meile olulisi intuitsioone. Näiteks võib valetamine või varastamine tuua mõnikord eeldatavalt paremaid tagajärgi kui tõerääkimine või mittevastamine. Klassikaline on näide linnakese politseijuhist, kellelt mässuline rahvahulk nõuab süüdlaseks peetava mehe kiiret karistamist (McCloskey, 1957). Pole sugugi kindel, et mees ka süüdi on, aga jõugule vastutulek taastaks suure tõenäosusega rahu linnakeses – vastasel juhul võib mäss veelgi laieneda ning selles võivad kannatada saada paljud süütud inimesed. Utilitaristliku lähenemise järgi võib ühe tõenäoliselt süütu inimese ohverdamine siinkohal õigem olla, ometigi tõrgub paljude veendumus selle lahenduse eetiliseks nimetamisele vastu¹.

Kolmas olulisem argument utilitarismi vastu keskendub asjaolule, et selles teoorias nii kesksel kohal olevad tagajärjed on tihti spekulatiivsed. Eriti keerulisel juhul ei ole ju sugugi kindel, kas tulemuseks on ikka need tagajärjed, mida eeldades otsus sai tehtud. Nii saame hoopis tagantjärele teada, kas otsus oli eetiline või mitte. Kas meie eetilised printsiibid ei peaks meile pakkuma aga kindlamat jalgealust? Seda proovibki teha deontoloogiline eetika.

Deontoloogia seostatakse ajalooliselt eelkõige saksa filosoofi Immanuel Kantiga (1724–1804), eelkõige tema teosega „Alusepanek kommete metafüüsikale“ (1785). Praktilise eetika kontekstis kasutatakse deontoloogia asemel sageli ka printsiibieetika või kohuse-eetika termineid. Deontoloogia tuumaks on väide, et teo moraalsus sõltub selle motiivist ja Kanti järgi on parimaks

¹ Sellele etteheitele on küll vastus olemas reegli-utilitarismil, mis erinevalt teoutilitarismist ei pea mitte maksimeerima iga konkreetse teo hüvelisust, vaid kehtestama reeglid, mis üldiselt (n-ö pikas plaanis) rohkem hüve toovad. Süütute inimeste lintšimine õõnestab pikas perspektiivis õiguskorda ja inimeste usaldust selle vastu, mis on kokkuvõttes eeldatavalt veel suurem kahju.

motiiviks meie kohus. Moraalseadust tuleb täita seepärast, et see on meie kui ratsionaalsete toimijate kohus, mitte sellepärast, et see tooks mulle kasu, teeks meid õnnelikuks või mõnel muul instrumentaalsel põhjusel.

Teo eetilise üle arutlemisel ei ole siin teo tagajärg esmane, erinevalt utilitarismist. Nimelt soovis Kant paigutada moraaliseadused n-ö tõsikindlale ja universaalsele alusele, see tähendab, et tegemist peab olema selliste normidega, mis ei ole kontekstist, empiirilistest asjaoludest ning võimalikest tagajärgedest sõltuvad. Moraalseadusele mõeldes peame olema selle absoluutses õigsuses, isegi paratamatuses, veendunud ning teo moraalsus ei tohi olla mõjutatud juhuslikkusest (ehk siis näiteks sellest, milliseks konkreetse teo tagajärjed juhtumisi kujunesid).

Kant vormistas ka universaalse retsepti, mille abil saame kõik testida oma motiive ja tunnetada tema arvates paratamatu moraaliseaduse sündi. Nn kategoorilise imperatiivi ehk moraali alusprintsüibi tuntuim vormel sedastab: *toimi ainult sellise maksimi kohaselt, mille kohta sa saad samal ajal soovida, et sellest saaks universaalne seadus*. Seega peame alati mõtlema, kas põhimõte, mille järgi käitume ise, sobiks meie arvates nii universaalseks reegliks, et samamoodi hakkaksid edaspidi käituma ka kõik teised. Näiteks kui kaalume mõnes olukorras võimalust valetada, peaksime ühtlasi soovima, et teisedki võiksid rahumeeli valetada. Kas saaksime tõesti midagi sellist soovida? Kant eeldas, et oleme inimestena mõistuspärased ning ühtlasi autonoomsed ning vabad otsustajad. Ta oli inimese mõistuslikkuses nii veendunud, et uskus, et ükski inimene ei saa kategoorilist imperatiivi rakendades soovida ebaeetiliste printsüüpide universaliseeritavust. Ka kõige ebamoraalsemad meist saavad südamepõhjas aru, kui seda reeglit rikuvad. Ebamoraalne käitumine tähendab selles raamistikus seega ka ebaratsionaalset käitumist.

Praktiline otsustamine peaks Kanti eetikas ning sellest lähtuvas deontoloogias seega käima universaalsest moraalireeglitest lähtudes. Praktikast on deontoloogia olnud väga mõjukas – just deontoloogilised on oma olemuselt näiteks inimõigused ning sellele toetuvad tugevalt ka inimväärikuse ning inimese autonoomia diskursus. Deontoloogilised põhimõtted, kas printsüüpide või väärtustena sõnastatud, on kesksed paljudes valdkondades ning erialastes eetikakoodeksites.

Praktilise eetika vaates saab deontoloogia nõrkusena välja tuua esiteks asjaolu, et selle ettekirjutused lähevad mõnikord vastuollu nii meie intuiitivsete kui ka praktilisel teadmisel põhinevate arusaamadega selle kohta, et tegelikult loevad eetika jaoks nii tagajärjed kui ka kontekst. Viimaste asjakohasust eetikas deontoloogia aga pigem ei tunnista. Selline absoluutsete (st erandeid mittelubavate) eetikareeglitega süsteem on paindumatu.

Teiseks kipuvad deontoloogilises raamistikus sõnastatud printsiibid ja väärtused praktilise elu kontekstis liiga üldsõnalisteks jääma ning nende abstraktne olemus ei pruugi häid juhtnööre anda. Näiteks on inimväärikuse ning autonoomia mõistetega võimalik edukalt argumenteerida nii eutanaasia poolt kui vastu.

Kolmandaks oluliseks eetikateooriaks tuleb praktilise eetika kontekstis pidada **vooruseetikat**. Vooruseetika juured on mitme tuhande aasta taguses viljakas Vana-Kreeka mullas, eelkõige seostame seda antiigiaja filosoofi Aristotelesega, kelle lähenemine sai uuesti populaarseks just 20. sajandi teise poole moraali-filosoofias (vt Aristoteles, 2007). Erinevalt utilitaristidest ning deontoloogidest, kelle fookuses on tegu (vastavalt siis teo tagajärjed ja motiiv), keskendub vooruseetika tegijale. Oluline ei ole küsimus „Mida peaksin tegema?“, kuivõrd pigem tegijale endale suunatud „Mida see tegu minuga teeb?“ ehk „Missugune inimene minust saab, kui ma just selliseid tegusid teen?“.

Vooruseetika näeb inimese elu keskse eetilise projektina oma vooruste kasvatamist, mis teeb omakorda võimalikuks ka hea ning õitsva elu (*eudaimonia*). Heaks inimeseks saab praktiseerides häid tegusid – tuleb olla aus, lahke, õiglane jne. Kui sa praktiseerid ausust igapäevaselt, saab sellest pikapeale sinu voorus. Kui mõnda vooruslikku inimest lähemalt uurida, selgub, et ta on lahke või õiglane ikka seepärast, et ta teeb lahkeid või õiglasi tegusid, kuna on omandanud vastavad voorused. Ometi ei tasu voorusi pidada pelgalt instrumentaalseteks – väärtuslik on ka vooruste omamine ja vooruslik olemine, mitte ainult tagajärg (vooruslikult tegutsemine). Just seepärast küsitakse vooruseetikas: „Mida see tegu minuga teeb?“ Kas see teeb mind õiglaseks, lahkeks, ausaks, või teeb see mind valetajaks, kurjaks, ükskõikseks jne?

Võib öelda, et vooruseetika joonistab eetika piirjooned ning püstitab selle keskse küsimuse eelnevalt käsitletud teooriatest teisiti: küsimus pole mitte pelgalt õigete tegude tegemises (selles, mis sa teed), vaid õige ja hea elu elamises laiemalt (selles, kes sa oled). Loomulikult on neis teemades ka palju kattuvat, aga teatav püüe inimelu tervikliku käsitlemise poole on just vooruseetikale omane. Vooruseetikast lähtuvaid rakendusi on tänapäeval näiteks kutse-eetikas, kus konkreetsete erialadega on võimalik seostada kindlaid voorusi (nt hea arsti või hea õpetaja voorused).

Vooruseetika raskused seostuvad asjaoluga, et tänapäeva ühiskonnas on keerule panna paika ja jõuda kokkuleppele, milliseid voorusi tuleks arendada. Aristotelesel võis olla mitu tuhat aastat tagasi ehk lihtsam välja pakkuda, et põllumehed peaksid olema töökad, sõjamehed vaprad ning valitsejad targad. Aga tänapäeva keerulistes ühiskondades pluralistliku demokraatia kontekstis võib nende pigem üldsõnaliste suunistega hätta jääda.

Neist kolmest moraalifilosoofia tuumikteooriast otsitakse sageli abi praktilises eetikas ning ka käesolevas raamatus. Tuumikteooriate eelduseks on, et moraalisisüsteem on terviklik ja igaüks neist proovib pakkuda ühte järjekindlat, tõest ning kooskõlalist (st vastuoludest vaba) süsteemi.

Aga loomulikult on veelgi võimalusi moraalimaailma kaardistamiseks ja selle probleemide lahendamiseks. Näiteks küll veidi pessimistlik veendumus, et moraalireegleid määratlevad need, kel lihtsalt rohkem võimu (tegelikult juba Platoni „Riigis“ arutluse all olnud võimalus, ka tänapäevane postmodernistlik lähenemine kuulub osaliselt siia). Või seisukoht, et moraalimaailm on olemuselt liiga keeruline, et see võiks üldse mahtuda ühte teoreetilisse raamistikku või olla selle poolt hallatav (nt Bernard Williams). Pragmatistid usuvad, et universaalse, kooskõlalise ja tõele pretendeeriva eetikasisüsteemi tulutu tagaajamise asemel tuleks moraalidebatte lahendada pragmaatiliselt – mis töötab, on järelikult õige (nt Richard Rorty). Hoolitsuseetika esindajad (nt Carol Gilligan (1982), ka Nel Noddings, Virginia Held) väidavad, et printsüüpidest-käskudest-kohustustest lähtuva eetika kõrval eksisteerib oluline vajaduste, hoole ning vastastikususe eetika. Olulise väljakutse ühtsele ning universaalsele arusaamale moraalist esitab relativism.

Relativism

Relativism on seisukoht, et moraalipraktikad on suhtelised ning seega ka eetika õige ja vale osas kindlaid, ajas ja kohas muutumatuid reegleid ei ole. Juba Platoni teoses „Riik“ (u 380 aastat eKr) arutleb Thrasymachos, et õigluse sisu määrab lihtsalt see, kel on rohkem võimu ja mingit ülddist õige ning vale alust ei ole olemas (Platon ise oli küll teistsugusel seisukohal). Relativismi spekter on lai, ühes selle äärmuses, subjektivismis, on moraali küsimuses määravaks inimese enda eelistused; teises äärmuses, kultuuri relativismis, on moraalireeglite osas määravaks ümbritsev kultuur.

Subjektivismi puhul on eetiliste otsustuste korrektse sisu osas määravaks inimese enda seisukoht, tunne või arvamus. Subjektivismi aktsepteerime me tavaliselt paljudes maitseküsimustes – kui kellelegi meeldib suppi süüa hapukoorega ja teisele mitte, siis me peame inimeste isiklikest eelistustest lähtumist siin tavapäraseks ega tunne enamasti vajadust selles küsimuses lõplikku ja objektiivset tõe välja selgitada. Igaüks sööb ja joo, kuidas tahab, ja kui mõnele meeldib roosa värv rohkem kui roheline, siis me ei arva, et tegemist oleks eksituse või vale hoiakuga, mida tuleks argumentide abil ümber lükata (nalja pärast võib muidugi proovida). Moraalikäsimustes peitub aga tavapäraselt põhjendamise eeldus,

lihtsalt väitmisest, et „mulle meeldib“, ei piisa. See viitab asjaolule, et moraalil on teatavad intersubjektiivsed alused ning ühiskondlik funktsioon ja seega moraaliootsused vajavad põhendamist. Kui supisöömise puhul ei ole meil vajadust vaielda, siis teisi inimesi mõjutava või eriti kahjustava tegevuse korral meile ei piisa subjektivistliku põhjendusest, et talle lihtsalt meeldib. Eetikaküsimused tekiavad just siis, kui meie käitumine võib puudutada teisi inimesi (siin on küll ka erandeid, nt Immanuel Kant oli seisukohal, et võime käituda ebaeetiliselt ka iseenda suhtes, aga subjektivistiks ei saa teda sellegipoolest hoopiski mitte pidada).

Kultuurirelativismi puhul tulenevad moraalinormid otseselt ümbritsevast kultuurist. Iga kultuur määratleb, enamasti ajaloo jooksul juurdunud tavade ning praktikate kaudu, teatavad ühiskondlikud normid, mille alla kuuluvad ka arusaamad õigest ja valest. Oleme ju kõik tänapäeva globaliseerunud maailmas kokku puutunud teiste kultuuride esindajatega ning kogenud ehk isiklikultki, et kultuurid tõepoolest erinevad üksteisest. Veel sadakond aastat tagasi reageeriti sellistele erinevustele sageli paternalistlikult ning kolonialistlikult – olles veendunud omaenda tavade õigsuses, püüti teisi ümber veenda ja kasvatada. Kultuurirelativism jutlustab siinkohal aga sallivust: ükski kultuur ei ole parem ega halvem, võrdsed on ka neis kultuurides sisalduvad moraalinormid, sest meile ei ole tegelikult kättesaadav ükski moraalselt neutraalne ega objektiivne vaatepunkt, kust saaksime moraalile võrdlevalt hinnata. Selline relativism on ühtaegu nii kirjeldav kui normatiivne: öeldakse, et inimesed käituvad kultuuriti erinevalt ning samal ajal on see ka õige, et nad nii käituvad.

Sallivus on kahtlemata sümpaatsem kui enesekeskne üleolek teiste kultuuride suhtes, ometigi kaasnevad kultuurirelativismiga ka mitmed probleemid. Kõige olulisem on ehk see, et selles raamistikus pole alust meie arvates ebamoraalsete tavade kritiseerimiseks. Kui kusagil näiteks ohverdatakse roheliste silmadega väikelapsi ning seda peetakse konkreetsetes kultuuris õigeaks, on kultuurirelativismi järgi see praktika õige, sest kultuur määrab ka moraalinormid. Üks võimalus kriitiliseks mõtlemiseks on siin mitte varmalt aktsepteerida pealiskaudseid väiteid teiste kultuuride tavade kohta, vaid suhtuda kriitiliselt visioonidesse kultuurist kui monoliitsetest ning üheselt määratletavast tavade kogumist. Igas kultuuris leidub vastuolusid, debatte selle kohta, mis oleks õigem ning miks; igas kultuuris on kellelgi suurem võim ning võimalus oma vaatenurk kultuuritraditsioonina põlistada ning alternatiivid maha suruda. Igas kultuuris tegelikult peituvat keerulisust ning tõlgendamisruumi tajume kõige paremini omaenda kultuuris – miks peaks see teisiti olema teistegi puhul?

Kuigi kultuuridevahelised erinevused kahtlemata eksisteerivad, on relativismi kriitikud tõstatanud küsimuse nende erinevuste teatavast pealiskaudsusest. Kuigi eri rahvaste moraalitavad näivad erinevad, võib ometigi väita, et teatav

fundamentaalne moraal tuum on kultuuridele ühine. Näiteks pretendeerivad universaalsusele järgmised reeglid: vanemad peavad hoolitsema oma laste eest, lapsed austama oma vanemaid, õigustamata tapmised ei ole lubatud jne. Viimaks saab kultuuri relativismi kriitik kasutada argumenti kirjeldava ning ettekirjutava normi erisusest – asjaolust, et moraalityavad erinevad praktikas, ei saa järeldada, et nii ongi õige, nii peakski olema. On võimalik, et osa tavasid on eetilises plaanis ekslikud.

Praktilise eetika probleemide lahendamine

Praktilises eetikas proovitakse vastata küsimusele: mida oleks (antud olukorras või ka põhimõtteliselt) moraalselt kõige õigem teha? Olulisimat rolli mängivad siin põhjendused ja nende kvaliteet (st seotus ratsionaalsuse reeglitega). Eeldame ka, et neile küsimustele on üldse võimalik vastata (moraalidilemmade kohta vaata allpool) ning jätame kõrvale tahtenõrkuse probleemi (olukord, kus me teame, mida peame tegema, aga ei tee seda). Tegelikult jätame kõrvale muidugi suure hulga metaeetilisi küsimusi, aga nende küsimustega selle raamatu raames ka ei tegeleta. Praktilise eetika tööriistakast on mitmekesine. Enamlevinud komponendid praktilise eetika otsustuste tegemisel on (see on nüüd deskriptiivne ehk kirjeldav nimekiri – asjaolud, mis mõjutavad meie eetilisi otsustusi, aga alati ehk ei peaks):

- ratsionaalsed argumendid ja loogika põhialused (nt vastuolude vältimine);
- faktid (nii empiirilised kui muud tõsiasiad);
- kontekst;
- intuitsioon, hoiakud;
- väärtused.

Eetikateooriad ise ning nende rakendamine kaasavad muidugi paljusid eetika tööriistu – traditsiooniliselt on keskmes ratsionaalsed argumendid ja olulised väärtused, aga nendegi juured on sagedasti intuiitiivses pinnases ning ettekirjutused sõltuvad empiirilistest faktidest. Osa neist elementidest, mis praktilistes otsustes rolli mängivad, on keeruline kontrollida, mõnikord keeruline teadvustadagi (nt oma hoiakuid ning neis sisalduvaid sageli mitteteadvustatud eeldusi kipuvad inimesed ikka objektiivseks või neutraalsekski pidama).

Olulisematest eetikateooriatest oli ülalpool juba juttu. Mida siis praktilises eetikas nende teooriatega konkreetselt tehakse? Võimalik on argumenteerida ühe teooria sees – nt utilitaristlikus võtmes õigustada (või kritiseerida) mõnda tegu, otsust või mõtteviisi. Näiteks on vaktsiini A kasutamine riiklikus vaktsineerimisprogrammis kokkuvõttes õigem, sest hind on odavam ja kõrvalmõjud ei

ole võrreldes vaktsiiniga B sugugi tõsisemad, seega saame sama raha eest haiguskindlust kui hüve tagada rohkematele inimestele. Võimalik on teooriaid ka võrdlevalt rakendada – nt analüüsida vaktsineerimise kohustuslikkuse teemat nii deontoloogiast kui ka utilitarismist lähtuvalt. Kui viimase järgi saab kohustuslikku vaktsineerimist sageli pigem õigustada (sajad tuhanded võidavad, kuigi mõned võivad kannatada tõsiste kõrvalnähtude käes), siis deontoloogia puhul võib esitada inimese autonoomiat ning vabadust keskseks väärtuseks seades ka vastupidiseid argumente.

Eetikateooriate rakendamises konkreetsetele juhtumitele saab eristada ka ülevalt-alla ja alt-üles rakendusi. Esimesel juhul võtame aluseks konkreetse eetikateooria ja kasutame seda probleemi lahendamiseks. On välja kujunenud hulk valdkondi, kus kindel eetikateoreetiline raamistik ongi tavaks (nt juba mainitud rahvatervishoiu ja utilitarismi liit). Alt-üles lähenemise puhul jäetakse eetikateooriad (esialgu) kõrvale ning lähtutakse konkreetsest olukorrast – uuritakse, millised on juhtumiga seotud osapoolte õigused, vajadused, huvid. Selle nn kasuistilise meetodi tulemusel võib jõuda selleni, et mõni eetikateooria osutub sobivaks, aga sagedamini ollakse siin rahul ka lihtsalt konkreetse probleemi lahendamisega, ilma suurte teoreetiliste üldistusteta.

On ka kolmas võimalus – arutlusviis, kus liigutakse abstraktse ning konkreetse tasandi vahel edasi-tagasi, et leida teoreetiliste ning praktiliste kaalutluste vahel tasakaal. Tänapäeval seostatakse sellist reflektiivse tasakaalu meetodit eelkõige Ameerika poliitikafilosoofi John Rawlsiga, aga filosoofia ajaloo vaates on tegemist juba üsna vana kuldse kesktee otsingutega. Samaaegne üldiste põhimõtete ning konkreetse konteksti arvestamine otsustustes oli näiteks ka Aristotelese praktilise tarkuse ehk *phronesis*'e mõiste sisuks.

Praktilises eetikas kasutatakse tänapäeval ka väärtuste kaalumise meetodit. Probleeme raamistatakse siin oluliste väärtuste konfliktina, kust väljapääsu leidmiseks tuleb need mõistlikku tasakaalu paigutada ja teha otsuseid ka väärtuste hierarhia kohta. Näiteks võib mõnda eetilisel keerukat olukorda iseloomustada kui turvalisuse, privaatsuse ja õigluse vahelist konflikti, st olukorda ei ole võimalik lahendada viisil, kus kõiki neid väärtusi oleks võimalik võrdselt silmas pidada. Esiteks tuleb siis alustada asjassepuutuvate väärtuste kaardistamist – millised väärtused antud olukorras üldse olulised on ja miks nad seda on? Seejärel saab argumenteerida juba konkreetse väärtuse prioriteetsuse poolt antud olukorras, sest kõiki väärtusi korraga ega täielikult arvesse võtta ei saa.

Väärtuste kaalumise metoodika toob välja, et praktilise eetika keskmes on sageli teemad ning juhtumid, kus me ei saa valida mustvalgelt õige ning vale vahel, vaid valikud on oluliselt keerulisemad: valida tuleb otsuste vahel, mis on kõik

mingis olulises aspektis valed. *Moraalidilemmadeks* nimetataksegi olukordi, kus iga lahendusega kaasneb mõne olulise moraaliprintsiibi rikkumine. Ei olegi võimalik käituda nii, et kõik oleks õigesti, vaid tuleb valida, millist printsiipi või väärtust hinnata antud olukorras olulisemaks. Moraalifilosoofiast pärineb tuntud rongi-dilemma (Foot, 1967), kus inimene peab valima kas ühe või viie inimese surma vahel (kui ta midagi ette ei võtaks, sõidab vagun otsa viiele inimesele; vaguni ümbersuunamiseks teele, kus see tapaks viie asemel ühe inimese, tuleb inimesel pöörata vastavat kangi). Ilukirjandusest on tuntud traagiline Sophie valik (Styron, 1979), kus kahe lapsega koonduslaagrisse saadetud naine peab otsustama, kumb tema lastest jääb ellu.

Dilemmaolukorras kõiki olulisi norme ning väärtusi järgida ei saa, seega on ka paratamatu, et ükskõik, milline on meie otsus, saadavad seda pigem negatiivsed tunded. Dilemmasid saaks vältida, kui jääda truuks ühele eetikateooriale – see on olemuselt kooskõlaline ning vastuolusid reeglina ei tohiks tekkida. Teoriakesksete lähenemiste plussiks on süstemaatilisus: ühesugustele probleemidele rakendatakse järjekindlat sarnast argumentatsiooni ning see välistab juhuslikkuse ja suvalisuse moraaliootsustustes.

Kui filosoofidele on tähtis argumentatsioonis ühele kooskõlalisele teoreetilisele raamistikule kindlaks jääda (suurim viga, mida tudeng filosoofiaseminaris teha võib, on just vasturääkiva argumentatsiooni esitamine), siis päriselus me muidugi oma argumente teooriasse mahutada ei tahagi ning arutluses esinevad enamasti eri tüüpi ja erineva rõhuasetuse ning kaaluga väited.

Argumendid ning *loogika* on praktilises eetikas siiski kesksel kohal (sõltumata sellest, kas ollakse truu ühele teooriale või mitte). Argument ei ole lihtsalt mitte väide (varastamine on vale), vaid ka selle põhjendus (varastamine on vale, sest...). Korrektset ja edukat debatti toetavad näiteks järgmised reeglid:

- kuula tähelepanelikult, mida oponent täpselt ütleb;
- veendu, et osapooled on kasutatavaid olulisemaid mõisteid ühtemoodi defineerinud;
- ole oma argumendis järjekindel;
- järgi loogikareegleid;
- too välja enda (ning vajaduse korral oponenti) argumentide eeldused;
- keskendu argumendi sisule, mitte näiteks selle esitaja isikuomadustele (viimast tuntakse kui demagoogilist võtet *argumentum ad hominem*);
- kaasa vaid asjassepuutuvaid väiteid ja näiteid (ära valgu laiali);
- väldi stereotüüpe, liiga suuri üldistusi ja vastase positsiooni liigset lihtsustamist;
- tegele võimalike vastuväidetega varakult (nii tugevdad oma positsiooni).

Argumenteerimisega tegeletakse nii argumentatsiooniteooria kui ka kriitilise mõtlemise raames. Argumentatsiooniteoorias tegeletakse loogilise arutluse eelduste, reeglite (mh loogikareeglite, kuigi fookus on pigem mitteformaalsel kui formaalsel loogikal) ja põhiliste arutlusvigadega. Kriitiline mõtlemine on valdkonnana (sageli ka õppeainena) kujunenud välja 20. sajandi teisel poolel. Lisaks argumentatsiooniteooria aluste omandamisele pööratakse seal tähelepanu kriitilise mõtlemise praktiseerimisele ning vastavate hoiakute omandamisele (sealhulgas kriitiline refleksioon ka enda mõtlemispraktikate suhtes).

Praktiline eetika on oma olemuselt eelkõige ratsionaalne projekt, mis põhineb filosoofias laialt levinud veendumusel, et suudame paremate argumentide abiga veenda inimesi ühe seisukoha õigsuses teise suhtes. Seega on eelduseks, et inimestel on olemas ratsionaalsus – mõistlik, sihipärane, loogiline mõtlemisvõime –, millele toetudes otsuseid langetame. Sellisele eeldusele räägib aga sageli vastu meie kogemus, mis viitab sellele, et *ratio* roll inimtegevuses pole ehk sugugi nii keskne, kui paljud eetikateooriad eeldavad. Praktilistes otsustes tulevad sageli mängu intuitsioon, emotsioonid ning muud otsust mõjutavad tegurid, mille teadvustamisegagi on meil raskusi (nagu järeldatakse viimase aja kognitiivteaduslikes uurimustes). Seega ollakse praktilises eetikas veendunud, et probleemide lahkamisel ei tule arvestada mitte ainult loogiliste argumentidega, vaid pöörata tähelepanu ka teistele asjaoludele, mis selle probleemi tuuma mõjutavad, ning leppida sellega, et paljud lahendused on oma olemuselt ebatäiuslikud kompromissid.

Milline on faktide ning kogemuse roll moraaalis? On selge, et tõsiasiad piiravad üsna olulisel määral – on olemas objektiivsed piirangud, mil määral eetika saab meie käitumist reguleerida. Eetika ettekirjutused sisaldavadki endas enamasti veendumust, et neid on võimalik täita (kui pean, siis järelikult saan). Eetilised vaidlused võivad lähtuda sellest, et inimestel on faktide kohta erinevad teadmised – siin võib mõni osapool olla eksinud; praktikas on sageli pealtnäha moraalsete vaidluste põhjustajaks ebapiisavad faktid. Ent ka üks ja seesama fakt võimaldab mõnikord erinevat tõlgendust. Näiteks fakt, et üks inimene sureb vaksineerimise kõrvaltoimete tagajärjel, võib anda tunnistust vaksineerimispoliitika läbikukkumisest, teiselt poolt toetada selle käsitlemist hoopis eduka rahvatervishoiuprojektina (näiteks, kui vaksineeritute arv oli suur ja vaktsiini abil päästeti paljud inimesed). Siin saaks vaidlusesse selgust tuua eelduste väljapuhastamise abil – ühel juhul on eelduseks ehk see, et vaksineerimine ei tohi ühegi inimese elu ohustada, teisel juhul aktsepteeritakse vaksineerimise puhul utilitaristlikku alust.

Emotsioone defineeritakse kui tundmusi, meie reaktsioone teatud sündmustele või asjaoludele, kusjuures siin on oluline nii see, kuidas me neid asjaolusid tajume ja tõlgendame (nt hirmu puhul peame midagi ohtlikuks), kui ka see,

milliseid füüsilisi muutusi need meie kehas tekitavad (hirmu puhul nt südame pekslemist). Emotsioonid on näiteks rõõm, kurbus, viha ja hirm; nende rolli üle moraalilis on vaieldud aastasadu. Kuna emotsioone võib olla raskem põhjendada, mõista ja jagada kui ratsionaalseid argumente, on paljud filosoofid püüdnud moraalili just viimastega piiritleda. Eetikas ei ole „see on vale, sest ma tunnen nii!“ hea argument, sest sellega on enamasti keeruline teisi veenda.

Kuna eetika eeldab põhjendamist, on see, mida me nende küsimuste üle arutledes tihti praktikas teeme, emotsioonide ning intuitsiooni ratsionaliseerimine. Otsime oma tundele, et nii on õige, argumenteeritud alust. Šoti päritolu David Hume (1711–1776) oli üks neist filosoofidest, kes seadis emotsioonid inimtegevuses ratsionaalsusest olulisemaks. Tuntud on tema väide, et mõistus ei saa iialgi olla muus rollis kui vaid kirgede ori. Ka Aristoteles pidas oluliseks emotsioone, kui rõhutas mõistlike otsustega kaasnevate emotsioonide vajalikkust heaks eluks.

Viimastel aastakümnetel on neisse debattidesse panustanud ka moraalipsühholoogid ning aju-uurijad. Näiteks on mõjukas olnud USA moraalipsühholoogi Jonathan Haidti teooria (2001), mis kritiseerib arusaama moraalsest otsustusprotsessist kui olemuselt neutraalsest kohtunikutööst, kus eri poolte advokaatide argumentide hoolika kaalumise järel langetab inimene ratsionaalselt kõige paremini põhjendatud otsuse. Tegelikult sarnaneb eetiline otsustus pigem advokaaditööga – kättesaadavast materjalist lähtudes (intuitsioon, emotsioonid, kogemused ja arusaamad) on vaja neist tulenevat hoiakut esitleda ratsionaalse moraalse otsusena. Haidt väidab, et moraalili puutuvates küsimustes on meie otsustuste aluseks intuitsioon, mida me seejärel lihtsalt sobivate argumentidega toetame.

Testime seda intuitsiooni ning põhjenduste kokkumängu alljärgneva näite abil (Haidt, 2012). Lugege ning jälgige tähelepanelikult oma esmast intuitsiooni ning sellele järgnevaid mõttekäike.

Koer jäi kodumaja ees auto alla ja suri. Tema omanikud olid kuulnud, et koeraliha on väga maitsev, sellepärast nad tükeldasid koera, küpsetasid ja söid õhtusöögiks ära. Keegi ei saanud sellest teada.

Kas perekond käitus eetiliselt valesiti? Miks/mitte ?

See lugu on hoolikalt konstrueeritud eesmärgiga vältida ilmsete eetikareeglite rikkumisi (nt teiste inimeste kahjustamist või ebaõiglust) ja samas toetada intuitsiooni, et midagi on siiski paigast ära. Selle intuitsiooni põhjalt hakkab inimene nüüd otsima head ratsionaalset põhjendust (ja mõnikord jääb selle leidmisega ka hätta). Moraaliotsustusi ei põhjusta seega mitte parimad argumendid, vaid vaistlik tunnetus. Käesolevas näites võib koera sel viisil ära söömist siduda teatavate

tavade rikkumisega (vähemalt Eesti kontekstis), aga seda juhtumit ei ole lihtne paugupealt eetikaprintsiipidest üleastumisega seostada ning sel kombel oma ebamugavustunnet põhjendada.

Valik juhendavaid küsimusi eetikajuhtumite arutamiseks

Metoodilisi juhendeid eetikajuhtumite üle süsteemselt arutamiseks ning sobivaimate lahenduste kindlakstegemiseks on maailmas palju, enamik neist ankurdatud konkreetsetesse valdkondadesse (nt kliiniline kontekst, sotsiaaltöö, konfliktilahendus, personalitöö jne). Allpool on ära toodud mõned üldised küsimused, mis võivad abiks olla arutelude juhtimisel.

1. **Millised on asjassepuutuvad faktid?** Mis teeb selle probleemi eetikaprobleemiks? Millised lahenduseks olulised faktid on puudu?
2. **Kes on asjassepuutuvad osapooled ja millised on nende huvid?** Kes on siin olukorras eriti haavatav? Kellel on võimupositsioon? Kellel lasub vastutus olukorra lahendamise eest? Kas kõik esindatud osapooled on legitiimsed, kas keegi on puudu? Huvide kõrval võib arutleda ka vajaduste ja õiguste üle, samuti anda ruumi probleemiga seostuvate emotsioonide ning intuitsioonide sõnastamiseks.
3. **Millised on võimalikud lahendusvariandid?** Millised on nende lahendustega seotud olulised põhimõtted, väärtused, hüvede ja kahjude tasakaal? Siin võivad abiks olla organisatsiooni, professioni eetikakoodeksid ning muud head tavad. Millised olulised väärtused on siin ehk vastakuti st nende vahel tuleb valida? Mis on põhjused, et mõned nimetatud olulised põhimõtted või väärtused ei ole siin asjakohased? Kuidas valitud lahendust osapooltele põhjendada?
4. (Võimalik vaheküsimus) – kas oleme midagi unustanud? Ehk on siin veel olulisi kultuurilisi, religioosseid, majanduslikke vms aspekte, mida tuleks arvestada? Kas on olemas ekspert või muu asjassepuutuva kogemusega inimene, kellega tasuks konsulteerida?
5. **Kuidas lahendus praktikasse rakendada?** Mida selleks teha tuleb ja kes peab tegutsema?
6. Lahenduse hindamine (hiljem, võimaluse korral).

Mitmed empiirilised uuringud on näidanud, et meie moraalsed tegutsemist mõjutavad sageli üsna suvalised asjaolud – selleks võivad olla muutused meid ümbritseva müra tasemes või isegi meeldivate lõhnade intensiivsus (Kahnemann et al, 2021). Mis kasu võiks siis üldse olla eetika õpetamisest ning õppimisest, kui meie moraaliotsused on muu hulgas sõltuvad ka juhuslikkusest (kas parajasti lõhnab hästi, kas vastutuliija naeratas meile korra, kas leidsime maast mündi jne) ja meie tajutava kontrolli alt väljas olevast vaistlikust tunnetusest?

Eetika õpetamisest

Mida praktilise eetika õpetamisel silmas pidada? Alustuseks oleks hea koos arutada, mis on konkreetse kursuse või ka tunni eesmärgiks, millised on ootused. Kas anda infot – pakkuda ülevaadet erinevatest probleemidest, teooriatest ja lähenemistest? Õpetada sõnavara ning selle kasutust, andes harjutusi, kus olulisi väärtusi, printsiipe ning teooriaid tuleb käiku lasta ja praktiseerida? Või on eesmärgid laiemad, aga selle võrra ka ebamäärasemad? Näiteks teatav karakteri ning hoiakute kujundamine, mis vaikumisi eeldab, et oluliste vooruste arutelu viib ehk ka nende vooruste hindamise ning praktiseerimiseni? Teatava moraaliagentuse kujundamine, kus kursuse lõppedes on osalejatel selgem arusaam endast kui moraalisubjektist? Või kriitilise mõtlemise tehniline arendamine moraalküsimustes, millega kaasneks oskus tajuda ja sõnastada konkreetsete probleemide eetilisi aspekte ning vajadus nende üle arutleda? Veelgi laiemalt – antiikse *eudaimonia* ehk hea elu üle arutlemine nii abstraktselt kui ka omaenda elu konteksti ning võimalikke eesmärke silmas pidades?

On selge, et lisaks traditsioonilisele teooria- ning teoreetikutekesksele õpetamisele pakuvad tänapäevased meetodikad laiemaid võimalusi praktilise eetika teemade omandamiseks. Miks mitte ehitada kursus üles probleemipõhiselt ning anda osalejatele lahendada ülesanded (nt tuleb ministrile nõu anda konkreetsetes küsimuses, kus on olulised ka eetilised aspektid)? Korraldada debatte, mille ettevalmistamise käigus peavad mõlemad osapooled ka vastaste argumentidega tutvuma. Kasutada mitmekesiseid materjale – ilukirjandust, audiovisuaalset materjali ning lugusid olukordade eetiliste aspektide illustreerimiseks ning kompleksuse avamiseks. Viimaste kaasabil on võimalik õppimisprotsessi lisaks argumentidele kaasata ka muud tüüpi mõjutegureid, näiteks emotsioone, ja analüüsida nende mõju moraaliotsustele. Arutleda, kas ja kuidas kursusel räägitu reaalses elus rakenduks (või siis mitte ja miks). Kaasata eetikakursusesse materjale interdistsiplinaarselt (nt moraaliipsühholoogiast, sotsioloogiast, antropoloogiast, ajaloo, evolutsioonibioloogiast jne), sest moraali kui nähtuse uurimisega tegeletakse ka väljaspool filosoofiat ning seda saab uurida ka deskriptiivselt kui praktikat ning nähtust.

Alati ei tasu ehk alustuseks valida arutlemiseks kõige kuumemaid ning emotsionaalsemaid teemasid ja juhtumeid (kuigi need võivad õppijaid kõnetada), sest siis on inimeste hoiakud juba kujunenud ning uute argumentide mõju sellevõrra väiksem (õigemini hoitakse veendunult kinni oma argumentidest). Samuti pole vaja eeldada, et moraaliküsimused on alati elu või surma puudutava eksistentiaalse mõõtmega. On palju tavaelulisi eetilisi väljakutseid ning dilemmasid, mis võimaldavad rahulikumat ja eelarvamuste vabamat arutelu, kus ratsionaalsetel argumentidel võiks olla suurem roll.

Eetikakursuste meetodeid ning läbiviimist mõjutab paratamatult ka see, et meie eetilised hoiakud on sageli identiteediga seotud. Seetõttu võivad eetikakursusel osalejad tajuda ägedate vaidluste käigus esitatud argumente rünnakuna oma identiteedi pihta. Seepärast on eriti oluline arutelude reeglid varakult paika panna ning neist ka kinni pidada. Et motiveerida inimesi arutlema pigem lähitudes argumentide tugevusest ja tõeväärtusest kui grupitundest ning kaaslaste survest, võiks õppetöös olla oluline koht ka iseseisval ning kirjalikul töö, sest suulistes debattides domineerivad sageli julgemad ning sõnaosavamad.

Päriselu debatid ning probleemid on pea alati keerulisemad kui kontekstist ning sattumuslikkusest puhastatud „ideaalsed“ teooriate ning argumentide vahelised väitlused filosoofiaseminaris. Moraalifilosoofias kasutusel olevad steriilsevõitu juhtumid sobivad tõepoolest väga hästi konkreetsete mõttekäikude analüüsiks, aga sageli kaotab sellisel viisil konstrueeritud väide ning tõestus selge seose päriselu paralleelidega. N-ö „moraalifilosoofia-siseseks“ tarbimiseks on need meetodid vajalikud, aga tähelepanelik tuleb olla nende automaatse ülekandmisega praktilise eetika õpetamise, eriti mittefilosoofidest auditooriumile (mis ei tähenda, et neid seal üldse kasutada ei võiks).

Et keskkond – olgu selleks kool, töökoht või mõni muu juhuslikum paik – mõjutab moraalset käitumist, tuleks neid asjaolusid arutada, sest eetika õpetamine on traditsiooniliselt keskendunud üsna kitsalt moraaliootsusele kui indiviidi ratsionaalse kalkuleerimise tulemile. Arusaam, et keskkond võib toetada ning soodustada eetilist käitumist (või seda mitte teha), on oluline eetilise vastutuse küsimuse analüüsimisel.

Eetikat õpetades tasub ka meeles hoida, et ühiskonnas vaieldakse sageli mitteverbaalselt (nt mingite tegude tegemise või mittetegemise kaudu), mitteargumentaatiivselt (esitades mitte argumente, vaid nõuandeid, uskumusi, hoiatusi jne) ning arutelu käiku võivad mõjutada hoopis kaudsed asjaolud (nt mõni uus suurem kriis, mis arutelult fookuse viib või probleemi ehk ka üsna juhuslikult „lahendab“). Tänapäevaste debattide puhul, kus arutelud toimuvad paralleelselt mitmes keskkonnas ja kohas, on sageli keeruline käimasolevat arutelu ülevaatlilikult

mõista. Kui traditsioonilisemates ühiskondades olid religiooni ning tavade vahendatud käsud-keelud üsna detailsed ja sageli moraliseeritud (nt mida ja kuidas süüa, tööd teha, kuidas riietuda, kellega suhelda olid ühtlasi moraaliküsimused), siis alates valgustusajastust on eriti 20. sajandi jooksul hoogu juurde saanud humanistlik, inimese vabadusele ning autonoomiale keskenduv vaade, mis on liikunud sinnapoole, et ühiskondlik moraal reguleerib pigem vaid seda, mis võib teisi kahjustada. Järjest vähem püütakse moraalselt reguleerida mitmeid tavaelu aspekte, mis ennevanasti olid otseselt ühiskondliku „kõlblusvalve“ kontrolli all.

Eetikast ei saa kunagi matemaatika ega füüsika sarnast valdkonda, seda jäävad ikka saatma teatud lahendamatused ning kahtlused. Ühiskonna ning ka iga inimese maailma keerukus ei võimalda meil ilmselt jõuda ühe kooskõlalise teooriani õige ning vale kohta, mis kehtiks alati ja igavesti ning sobiks kõikide moraali-probleemide lahendamiseks kontekstist sõltumatult. Ja ehk pole seda vajagi (see oleks isegi halb, ütleksid mõned teoreetikud). Ehk on hästi, kui jõuame põhjendatud otsuseni, mis on parem kui alternatiivne otsus ja mille põhjendatuses on meil praktilise eetika abil võimalik veenda nii ennast kui ka teisi.

ARUTLUSKÜSIMUSED

1. Arutle eetika ja seaduste vahekorra teemal. Ajaloost teame mitmeid näiteid seaduste kohta, mis tunduvad meile praegu ebaeetilised (ja võisid tunduda ka seaduse kaasaegsetele – nt orjandusliku korra puhul). Tuntud on Martin Luther Kingi repliik, et me ei tohiks unustada, et kõik, mida Hitler Natsi-Saksamaal tegi, oli seaduslik. Samamoodi on Eestis käibebe läinud lühend JOKK (juriidiliselt on kõik korrektne), millega tähistatakse olukordi, kus seadust ei ole rikutud, kuid eetilised normid on siiski kannatada saanud. Kas oskad nimetada mõne Eesti seaduse, mis võiks sinu (või ka kellegi teise) arvates olla ebamoraalne? Miks?
2. Pane kirja oma pere ja lähedaste „head tavad“. Kui paljud neist on eetikasse puutuvad? Milliseid väärtusi need tavad toetavad? Kui paljud neist on ka seadusega reguleeritud?
3. Arutle kaaslasega moraalirelativismi teemal – üks võtab debatis selle pooldaja rolli, teine proovib seda argumentide abil kritiseerida. Otsige näiteid esmapilgul ebaeetiliste moraali-praktikate kohta, katsuge neid seejärel analüüsida eesmärgiga mõista, miks need selliseks võisid kujuneda.
4. Katseta oma intuitsiooni ning põhjenda seda veel ühe Jonathan Haidti juhtumi põhjal.

Mees käib korra nädalas supermarketis ning ostab kana. Enne kana kúpsetamist astub ta sellega seksuaalsesse vahekorda. Seejärel ta kúpsetab ja sööb kana ära.

Kas mees käitus eetiliselt valesti? Miks/mitte?

5. Vaata lisaküsimusi ja -materjale käsiraamatu koduleheküljelt.

Kasutatud kirjandus

- Aristoteles. (2007). *Nikomachose eetika*. Ilmamaa.
- Beauchamp, T. ja Childress, J. (1979). *Principle of Biomedical Ethics*. Oxford University Press.
- Foot, P. (1967). The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect. *Oxford Review*, 5.
- Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice*. Harvard University Press.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108, 814–34.
- Haidt, J. (2012). *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*. Pantheon.
- Hobbes, T. (1651). *Leviathan*.
<https://www.gutenberg.org/files/3207/3207-h/3207-h.htm>
- Hume, D. (1738). *A Treatise of Human Nature*.
<http://www.gutenberg.org/files/4705/4705-h/4705-h.htm>
- Kahneman, D., Sibony, O. ja Sunstein, C. (2021). *Noise: A Flaw in Human Judgment*. Little, Brown Spark.
- Kant, I. (1785). *Groundwork for the Metaphysic of Morals*.
<https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/kant1785.pdf>
- McCloskey, H. J. (1957). An Examination of Restricted Utilitarianism. *Philosophical Review*, 66, 466–85.
- Mill, J. S. (1863). *Utilitarianism*. <https://www.utilitarianism.com/mill1.htm>
- Platon (2017). *Euthyphron*. M. Lepajõe (koost), Teosed I. Ilmamaa.
- Platon. *The Republic*. <https://www.gutenberg.org/files/1497/1497-h/1497-h.htm>
- Pojman, L. (2005). *Eetika. Õiget ja väärast avastamas*. Eesti Keele Sihtasutus.
- Rorty, R. (1999). *Sattumuslikkus, iroonia ja solidaarsus*. Vagabund.
- Styron, W. (2000). *Sophie valik*. Olion kirjastus. (Originaal avaldatud 1979)
- Williams, B. (2012). *Moraal: sissejuhatus eetikasse*. Tallinna Ülikooli Kirjastus.